

Anna Zaborowska

Powstanie *peculium* (*permissus domini, constituere peculium, concessio peculii*) w rzymskim prawie klasycznym

1. *Permissus domini* w definicji *peculium*

Definicję *peculium*¹ stworzył Quintus Aelius Tubero, a przekazał ją Domitius Ulpianus za pośrednictwem Publiusa Iuventiusa Celsusa:

Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum (D.15,1,5,4)

Peculium autem Tubero quidem sic definit, ut Celsus libro sexto digesterum refert, quod servus domini, permissu separatim a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur.

W analizowanej definicji ani Celsus, ani Ulpianus nie komentowali słów Tubero, ograniczając się do ich powtórzenia, co może

¹ Pierwsze wzmianki o *peculium* pochodzą z Ustawy XII Tablic z V w. p.n.e., więcej informacji źródłowych na temat tej instytucji pojawia się od III w. p.n.e. Por.: W.W. Buckland, *Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908, s. 187 i n.; I. Žeber, *A study of the peculium of a slave in pre-classical and classical Roman Law*, Wrocław 1981, s. 13 i n.; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1995, s. 127; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 1996, s. 71 i n., K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1997, s. 186; J. Krzynówek, *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa 2000, s. 21.

oznaczać akceptację wcześniejszej wypowiedzi². Zgodnie z powyższą definicją *peculium* jest tym (*quod*)³, co niewolnik ma (*habere*)⁴ za pozwoleniem właściciela odrębnie⁵ od jego ksiąg rachunkowych⁶, pomniejszone⁷ o to, co się właścicielowi należy.

² Skoro wypowiedź Tubero była tak trafna, że nie powodowała ingerencji późniejszych jurystów, to może moim zdaniem oznaczać, że dotyczyła ona istoty *peculium*. A to by znaczyło, że po pierwsze od co najmniej I w. p.n.e. istniała prawna definicja *peculium* i po drugie, że istota *peculium* nie zmieniała się.

³ Por. K.M. Klein, *Podręczny słownik łacińsko-polski dla prawników*, Warszawa 1956, s.v. *quod*; J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s.v. *quid-quaer-quod*; s.v. *quod*. W źródłach nie ma enumeratywnego katalogu *res peculiares*.

⁴ Por. np.: Ch.T. Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, New York–Cincinnati–Chicago 1890, s.v. *habere*; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s.v. *habere*; K.M. Klein, op.cit., s.v. *habere*; *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezia, Warszawa 1959, s.v. *habere*; *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s.v. *habere*; J. Sondel, op.cit., s.v. *habere*. Współcześnie w nauce romanistycznej przyjmuje się, że za pomocą czasowników *habere* i *tenere* rzymscy jurysci określali istotę dzierżenia (*detentio*), a niewolnik był dzierżycielem *peculium*. Por.: I. Żeber, op.cit., s. 45 i n. oraz literatura tam cytowana; K. Kolańczyk, op.cit., s. 271; J. Rominkiewicz, E. Szymoszek, I. Żeber, *Prawo rzymskie. Teksty źródłowe do ćwiczeń*, Wrocław 1991, s. 6; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1995, s. 215.

⁵ *Separatum* to imiesłów od czasownika *separo*, oznacza 'odłączone, oddzielone, odosobnione, rozróżnione, przydzielone'. Por.: A. Berger, op.cit., s.v. *separare*; J. Sondel, op.cit., s.v. *separo*.

⁶ *Ratio* to rachunek bądź księga rachunkowa. Por.: A. Berger, op.cit., s.v. *ratio*, s.v. *codex accepti et expensi*, s.v. *codex rationum domesticarum*, s.v. *expendere*; J. Sondel, op.cit., s.v. *ratio*, s.v. *codex accepti et expensi*, s.v. *acceptum*, s.v. *expendere*, s.v. *volumen*. Por. też: I. Żeber, op.cit., s. 32–33; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, op.cit., s. 222; K. Kolańczyk, op.cit., s. 379–381; W. Bojarski, *Prawo rzymskie*, Toruń 1999, s. 202–203; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Kraków 2000, s. 265; W. Litewski, op.cit., s. 285–286.

⁷ *Deductio* polegało na potrąceniu z *peculium* należnej kwoty. Por. np.: A. Berger, op.cit., s.v. *peculium*; M. Plezia (red.), op.cit., s.v. *deductio*; J. Sondel, op.cit., s.v. *deductio*; W. Wołodkiewicz (red.), op.cit., s.v. *deductio*. Problematyka prawa dedukcji jest szeroko przedstawiona w materiale źródłowym, szczególnie na uwagę zasługują tu wypowiedzi Paulusa

Rzeczownik *permissus* oznacza zgodę, pozwolenie, zezwolenie, przyznanie, autoryzację, forma *permissu* znaczy „za pozwoleniem”⁸. *Permissus domini* można uznać za wymóg istnienia *peculium* i za kryterium oceny, czy dany majątek mógł być traktowany jako *peculium*, czy nie. Był to subiektywny element definicji, gdyż określał wolę właściciela, był jego zezwoleniem na to, aby niewolnik miał *peculium*⁹. W źródle nie ma informacji, jak *dominus* powinien wyrazić swoją wolę, jaki był jej zewnętrzny przejaw, a zatem nie wiadomo, czy musiało być to zezwolenie wyraźne, czy dorozumiane. W powyższym fragmencie nie jest wskazane, w jaki sposób niewolnik używał *peculium*, ani czy zezwolenie właściciela było niezbędne do uzyskania lub dokonywania zmian w przedmiocie *peculium* bądź do zrezygnowania z zarządzania majątkiem znajdującym się w jego ręku. Skoro więc wymóg *permissus domini* dotyczył tylko samego

(D.19,1,5pr.) i Marcjanusa (D.21,1,52). Dedukcji dokonywano głównie wtedy, gdy *dominus* został pozwany z *actiones addiecticiae qualitatis* (zob.: G.4,73; D.15,1,9,6 (Ulpianus); I.4,7,4a i 5a). Aby obliczyć wartość powierzonego majątku, *dominus* odliczał z *peculium* to, co był mu dłużny niewolnik (zob. np.: D.15,3,16 (Alfenus Varus); G.4,73; D.15,1,38,2 (Africanus), D.15,1,56 (Paulus); D.15,1,9,2 i 4 (Ulpianus), D.15,1,11 i 13 (Ulpianus), I.4,7,4a). Majątek, który pozostał po odliczeniu, był przedmiotem oszacowania i stanowił podstawę odpowiedzialności właściciela za czyny niewolnika (zob. np.: G.4,73; D.15,1,9,2 i 6 (Ulpianus), I.4,7,4a i 5a). Właściciel dokonywał potrącenia także wtedy, gdy sprzedawał niewolnika razem z *peculium* (np. D.15,1,27,6 (Gaius)), gdy wyzwał go i przyznawał mu dotychczasowy majątek (np. D.15,1,14 (Iulianus)), gdy zapisywał mu legat z *peculium* (np. I.2,20,20), gdy odliczał to, co niewolnik ukradł z *peculium* (np. D.15,1,4,4 (Pomponius)), gdy odliczał kwotę, którą zapłacił ze skargi noksalnej (np. D.15,1,11 pr. (Ulpianus)). O dedukcji dotyczącej *peculium* pisali m.in.: W.W. Buckland, op.cit., s. 221 i n.; I. Żeber, op.cit., s. 41 i n., s. 71 i n.; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, op.cit., s. 72; K. Kolańczyk, op.cit., s. 342, 440. Jest to zagadnienie dotyczące głównie rozliczeń związanych z zakończeniem istnienia *peculium*, natomiast moje rozważania koncentrują się na powstaniu *peculium*, szczególnie rozważania dotyczące *deductio* wykraczałyby poza merytoryczny zakres tej pracy.

⁸ Por. np.: Ch.T. Lewis, op.cit., s.v. *permissus*; J. Sondel, op.cit., s.v. *permissus*.

⁹ *Permissus domini* rzadko występuje w źródłach dotyczących *peculium*, o zezwoleniu właściciela na to, aby niewolnik miał *peculium*, mówili tylko Ulpianus (D.15,1,5,4) i Paulus (D.41,2,1,5).

faktu dzierżenia *peculium*, to zagadnienia dotyczące formy zezwolenia na uzyskanie czy utratę bądź zmiany w *peculium* albo nie były wystarczająco istotne, by pojawić się w definicji, albo się zmiały i przez to nie mogły być jednoznacznie zdefiniowane. Na podstawie samej tylko definicji nie można rozstrzygnąć tej kwestii, jednakże w materiale źródłowym znajdują się wypowiedzi prawników umożliwiające zbadanie tych zagadnień i są one przedmiotem poniższej analizy.

2. *Constituere peculium*

Bezpośrednio do definicji *peculium* odniósł się Celsus:

Celsus libro sexto digestorium (D.15,1,6)

Definitio peculii quam Tubero exposuit, ut Labeo ait, ad vicariorum peculia non pertinet, quod falsum est; nam eo ipso, quod dominus servo peculium constituit, etiam vicario constituisse existimandus est.

Celsus, sprzeciwiając się opinii Labeo (*quod falsum est*), który uważał, że definicja Tubero nie dotyczy *peculium vicarii*, twierdził, że definicja podana przez Tubero dotyczy *servi vicarii*. W wypowiedzi Celsusa pojawiają się określenia: *peculium constituit* i *constituisse [peculium]*. Są to formy czasownika *constituere*, oznaczającego m.in. ‘ustawić, ułożyć, umieścić, ustanowić, ustalić, udzielić, przekazać’¹⁰. *Constituere peculium* mogło więc oznaczać ‘ustanowić *peculium*’ lub ‘przekazać *peculium*’. Celsus bez dodatkowych wyjaśnień odniósł ten zwrot bezpośrednio do słów Tubero. Z tego źródła wynikałoby więc, że definicja *peculium* podana przez Tubero była związana z *constituere peculium*. W literaturze przyjmuje się, iż z opinii tej wynika, że *servus peculiaris* mógł ustanowić *peculium* dla swojego *servus vicarius*¹¹. Zgadzam się z takim rozumieniem

¹⁰ Por.: Ch.T. Lewis, Ch. Short, op.cit., s.v. *constituo*; A. Berger, op.cit., s.v. *constituere*; J. Sondel, op.cit., s.v. *constituo*.

¹¹ Por.: W.W. Buckland, op.cit., s. 179 i n.; A. Watson, *The Digest of Justinian*, Philadelphia 1998, vol. 1.

tekstu, gdyż *servus vicarius* znajdował się w *peculium* i podlegał w pierwszej kolejności decyzjom zwierzchniego niewolnika, przez co faktycznie traktowany był jako należący do *servus peculiaris*. Jeżeli, jak wynika z analizowanego fragmentu źródłowego, te same zasady należało stosować do obu typów niewolników, to *servus peculiaris* mógł decydować o przekazaniu jakiegoś majątku swojemu niewolnikowi. Przy czym niewolnik ów majątek wyodrębniał ze swojego *peculium*, gdyż do innego majątku nie miał dostępu. Z tej krótkiej wypowiedzi Celsusa nie można jednoznacznie stwierdzić, czy *constituere peculium* oznaczało samo tylko wyodrębnienie *peculium*, czy obejmowało także jego przekazanie niewolnikowi. Więcej informacji znajduje się w opinii Pomponiusa:

Pomponius libro septimo ad Sabinum (D.15,1,4 pr.)

Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam substantiam a servi ratione discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuire dominus possit, animadvertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit.

Jak twierdził Pomponius, *peculium* nie było tym, co niewolnik miał na rachunku niezależnie od rachunku właściciela, lecz tym, co *dominus* sam odłączył, oddzielając swój majątek od rachunku niewolnika. Skoro właściciel mógł odebrać, powiększyć lub pomniejszyć całe *peculium*, to uwzględnić należało nie czynności niewolnika, lecz to, co *dominus* uczynił w celu ustanowienia *peculium*. Co prawda Pomponius nie powoływał się wprost na definicję Tubero czy słowa Celsusa, jak uczynił to Ulpianus¹², sędzę jednak, że jest tu wyraźne nawiązanie do tych wypowiedzi. Zauważyć to można w budowie zdania i w kolejności słów, które pojawiają się w definicji Tubero: *Peculium [...] quod servus domini permissu separatum a rationibus dominicis habet*, oraz w wypowiedzi Pomponiusa: *Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam substantiam a servi ratione discernens*. Tubero jako cechę wyróżniającą dla *peculium* podał

¹² D.15,1,5,4.

odrębność majątkową od *patrimonium* oraz fakt istnienia odrębnych rachunków dla *peculium* i *patrimonium*. Pomponius również podkreślał odrębność *peculium* przez użycie: *seorsum* ('oddzielnie')¹³, *separaverit* ('rozdzielić')¹⁴ i *discenrens* ('odrębny')¹⁵. Jurysta, pisząc: *quod dominus ipse separaverit suam substantiam a servi ratione discernens*, wskazywał, że sam właściciel powinien oddzielić od swojego majątku i umieścić na odrębnym rachunku to, co chciał, aby niewolnik miał jako *peculium*. *Sua substantia* w tym zdaniu oznacza według mnie *patrimonium*, a *discernens* podkreśla odrębność zarówno majątków, jak i rachunków. Przy czym Pomponius uważał, że sama odrębność (*servus seorsum a domino rationem habuerit*) była niewystarczająca. Sam fakt, że niewolnik ma coś na swoim rachunku, nie powodował, że taki majątek mógł być nazwany *peculium*. W źródle położony jest nacisk nie na samą tylko odrębność majątków, ale na to, aby to właściciel decydował o ustanowieniu *peculium*. Wyraźnie świadczy o tym zdanie: *animaduertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit*. Zwrot *constituendi gratia* można przetłumaczyć jako 'w celu ustanowienia', a więc dokonanie konkretnych czynności faktycznych powodowało powstanie *peculium*. Sam fakt, że niewolnik miał dany majątek na odrębnym rachunku, nie powodował jeszcze powstania *peculium*. Dopiero wola właściciela i będące jej wyrazem konkretne czynności powodowały ustanowienie *peculium*. Aby *peculium* powstało, musiało nastąpić rzeczywiste przekazanie majątku¹⁶. Nie działania niewolnika, ale działania pana powodowały powstanie *peculium*.

¹³ *Seorsum* jest przysłówkiem oznaczającym 'oddzielnie, odrębnie'. Por. J. Sordel, op.cit., s.v. *seorsum*.

¹⁴ *Separaverit* jest czasownikiem określającym oddzielanie, rozdzielanie, odłączanie, rozróżnianie. Por.: A. Berger, op.cit., s.v. *separo*; J. Sordel, op.cit., s.v. *separare*.

¹⁵ *Discernens* to imiesłów pochodzący od czasownika *discerno* znaczącego 'rozdzielić, odłączyć, wyłączyć, podzielić, rozróżnić, rozstrzygnąć'. Por. J. Sordel, op.cit., s.v. *discerno*.

¹⁶ Podobnie D.15,1,4,1 (Pomponius) i D.15,1,49,2 (Pomponius), D.15,1,8 (Paulus).

Constituere peculium było zatem ustanowieniem *peculium* przez właściciela polegającym na wyodrębnieniu części majątku ze swego *patrimonium* i oddzieleniu rozliczeń dla *patrimonium* od rachunku niewolnika¹⁷.

Uważam zatem, że definicja Tubero (D.15,1,5,4) określa istotę *peculium*, natomiast wypowiedź Pomponiusa (D.15,1,4 pr.) odnosi się do powstania *peculium*. Tubero nie określił, w jaki sposób niewolnik uzyskiwał *peculium*, Pomponius zaś twierdził, że niezbędne było uzyskanie *peculium* od właściciela. Tubero pisał o konieczności zgody właściciela (*permissus domini*) na to, aby niewolnik miał *peculium*. Pomponius o takim zezwoleniu nie wspominał. Oczywiście jest bowiem, że skoro właściciel działał w wyniku własnej woli, to w *constituere peculium* zawierał się *permissus domini*. Przy *constituere peculium* niezbędne były zatem te same elementy, które zostały wymienione w definicji *peculium*, przy czym akcent pada tu na odrębność majątkową. O ile w definicji Tubero ujęcie *peculium* było raczej z pozycji niewolnika, o tyle Pomponius podkreślał bardziej wolę właściciela. Najistotniejszym warunkiem było to, aby nastąpiło rzeczywiste przekazanie *peculium* w ręce niewolnika¹⁸.

3. *Concessio peculii*

Niewolnik mógł uzyskiwać *res peculiares* z innych źródeł niż od swego właściciela¹⁹. Jak uważa Ireneusz Żeber, od II w. n.e. nastą-

¹⁷ Określenie *constituere peculium* pojawia się w: D.15,1,6 (Celsus); D.15,1,4 pr. (Pomponius); D.15,1,3,3 (Ulpianus); D.15,1,7,1 (Ulpianus); D.15,1,7,3 (Ulpianus). Poza definicjami słownikowymi w literaturze nie spotkałam się z analizą tego pojęcia.

¹⁸ Por. też: D.15,1,4,1 (Pomponius); D.41,2,49,1 (Papinianus); D.15,1,8 (Paulus).

¹⁹ Ze źródeł wynika, że możliwe jest, aby *dominus* uznał za *res peculiares* rzecz, którą niewolnik nabył bez jego wiedzy. Zob. np.: D.15,1,6 (Celsus); D.15,1,39 (Florentinus); D.15,1,40,1 (Pomponius); D.15,1,4 (Pomponius) i D.15,1,49 pr. (Pomponius); D.15,1,5,4 (Ulpianus) i D.15,1,7 (Ulpianus). Por.: A. Zaborowska, *Skutki prawne zarządu peculium przez servus peculiaris*, Toruńskie Studia Polsko-Włoskie IV, Studi Polacco-Italiani di Toruń IV, red. Z. Witkowski i C. Bronowski, Toruń 2005, s. 45–58.

piło złagodzenie wymogów co do *permissus domini*²⁰. Koncepcja liberalizacji wymogów dotyczących zezwolenia właściciela na zmiany w przedmiocie *peculium* jest przyjęta w literaturze²¹. Czy jednak „początkowe” *peculium*, to, od którego uzyskania zwykły niewolnik stawał się *servus peculiaris*, także mogło pochodzić spoza *patrimonium*? Czy możliwe było uzyskanie *peculium* w inny sposób niż poprzez *constituere peculium*?

Pomponius rozważał sytuację, w której właściciel nie był informowany o czynnościach niewolnika:

Pomponius libro septimo ad Sabinum (D.15,1,4,2)

Ex his apparet non quid servus ignorante domino habuerit peculii esse, sed quid volente: alioquin et quod subripuit servus domino, fiet peculi, quod non est verum.

Ze słów jurysty wynika, że *peculium* nie było tym, co niewolnik miał bez wiedzy²² pana, lecz tym, czym dysponował za jego zgodą. W przeciwnym razie do *peculium* należałoby to, co niewolnik ukradłby właścicielowi, a to niezgodne było z prawem. Rzeczy znajdowały się fizycznie w rękach niewolnika, co wynika ze słów: *quid servus [...] habuerit*. Skoro niewolnik dzierżył daną rzecz, to mogła

²⁰ Wniosek ten autor opiera na badanych przez siebie źródłach, co prawda są one analizowane chronologicznie, ale źródła opisujące zwykłą sytuację są analizowane razem ze źródłami, w których właścicielem niewolnika, któremu ma być powierzone *peculium*, jest *impubes* lub *furiosus* (D.15,1,3 i 4; D.15,1,7,1 i 3) – por. I. Żeber, op.cit., s. 24 i n. Moim zdaniem te źródła odnoszą się do specyficznej sytuacji i powinny być analizowane odrębnie, na tle pozostałych źródeł, a nie wyłączone jako argument w analizie ewolucji *permissus*. Zwłaszcza że zmiany w rygorze traktowania *permissus domini* zauważalne są zarówno w obrębie samych źródeł dotyczących powierzenia *peculium* przez *impuberes* czy *furiosi*, jak i w pozostałych źródłach.

²¹ W.W. Buckland, op.cit., s. 196–197; I. Żeber, op.cit., s. 24 i n.; A. Kirshenbaum, *Sons, slaves and freedmen in Roman commerce*, Jerusalem 1987, s. 31 i n.; A. Watson, *Roman Slave Law*, Baltimore 1987, s. 98–100.

²² *Ignorantia* oznacza niewiedzę, nieświadomość, nieznamość. Por. np.: Ch.T. Lewis, Ch. Short, op.cit., s.v. *ignorantia*; J. Sondel, op.cit., s.v. *ignorantia*.

ona zostać uznana za *peculium*. Jurysta wskazał jednak, że niewiedza właściciela była przeszkodą w uznaniu tego majątku za *peculium*, bowiem *dominus* musiałby zezwolić na to, aby niewolnik zatrzymał *peculium*. Pomponius użył imiesłowu *voluerit*, pochodzącego od czasownika *volo* – ‘chcieć, móc, postanowić, zezwolić, zgodzić się’²³. Zgodnie z definicją Tubero²⁴ elementem niezbędnym dla istnienia *peculium* był *permissus domini*. Pomponius wydaje się traktować te dwa określenia tak samo. Sądzę więc, że najważniejsze było, aby *dominus* wyraził zezwolenie na dzierżenie *peculium* przez niewolnika. Również Florentinus²⁵ oraz Paulus²⁶ posługiwali się czasownikiem *volo*, pisząc o pozwoleniu właściciela na to, aby niewolnik miał *peculium*. Moim zdaniem J.-J. Aubert²⁷ trafnie zauważył, że *permissus* jest pojęciem zbliżonym do *voluntas*, dotyczy bowiem subiektywnego odczucia właściciela. *Permissus domini* jest wyrażeniem woli tak samo jak *voluntas*.

Z opinii Pomponiusa wynika, że brak woli właściciela powodował, że to, co miał niewolnik, było uznane za skradzione i nie mogło być określane jako *peculium*. Do wypowiedzi Pomponiusa nawiązał też Paulus²⁸, twierdząc, że rzecz nie będzie uznana za skradzioną, jeżeli wróci do właściciela lub jeżeli zezwoli on na jej zatrzymanie w *peculium*. Jak sądzi W.W. Buckland, decydujące znaczenie ma wola właściciela²⁹. Jeżeli *dominus* zgodził się, aby to, co niewolnik zabrał i dzierżył *peculi nomine*, pozostało w rękach niewolnika, to rzecz ta była przyznana jako *peculium*. Właściciel poprzez *concessio* powo-

²³ Por. A. Sondel, op.cit., s.v. *volo*.

²⁴ D.15,1,5,4.

²⁵ D.15,1,39 (Florentinus).

²⁶ D.15,1,8 (Paulus) i D.41,2,1,5 (Paulus).

²⁷ Jak pisze J.-J. Aubert, *permissus* to *voluntas* pana dotycząca czynności niewolnika; tak jak *voluntas* przy ustanowieniu *institora*, tak *permissus* pojawia się zarówno przy ustanowieniu *dispensatora*, jak i w zbliżonym znaczeniu występuje w źródłach: D.15,1,5,4 (Ulpianus) i D.14,1,1,20 (Ulpianus). Por. J.-J. Aubert, *Business managers in ancient Rome: a social and economic study of Institores 200 B.C.–A.D. 250*, Leiden 1994, s. 45, 196–198.

²⁸ D.41,3,4,9 (Paulus).

²⁹ Por. też: W.W. Buckland, op.cit., s. 189 i 200.

dował, że rzecz skradziona przestawała być *res furtiva*, a stawała się *res peculiaris*³⁰.

Oprócz *constituere peculium* w źródłach pojawia się jeszcze pojęcie *concessio peculii*³¹. O tej instytucji pisał Pomponius:

Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium (D.15,1,49 pr.)

Non solum id peculium est, quod dominus servo concessit, verum id quoque, quod ignorante quidem eo adquisitum sit, tamen, si recisset, passurus erat esse in peculio.

Pomponius w swym rozstrzygnięciu uznał, że nie tylko to było nazywane *peculium*, co *dominus* przyznał niewolnikowi, lecz także to, co niewolnik uzyskał bez wiedzy właściciela. Jednakże tylko wtedy, gdy właściciel dowiedziawszy się o tym, zezwoliłby, aby rzeczy pozostały w *peculium*. W tym fragmencie pojawił się czasownik *concessit*. W rozumieniu podanym w słownikach *concessio* oznacza 'zezwozenie, przyznanie, nadanie', a *concessio peculii* to ustanowienie *peculium* dla syna rodziny lub niewolnika³². Skoro jurysta mówił o niewiedzy właściciela (*ignorantia*) i o uzyskaniu *peculium* przez niewolnika (*adquisitio*), to można założyć, że zostały tu opisane dwie przeciwstawne sytuacje. Jedna z nich to *concessio peculii*. W drugiej niewolnik samodzielnie, bez wiedzy i prawdopodobnie bez wcześniejszej zgody pana, uzyskał majątek, który traktował jak *pecu-*

³⁰ Sądzę, że wypowiedź Pomponiusa odnosi się do sytuacji, gdy niewolnik uzyskuje *peculium*, a nie do sytuacji powiększenia już istniejącego majątku. Moim zdaniem jest to dalszy ciąg wypowiedzi Pomponiusa, której początek dotyczy *constituere peculium*, jest to więc logiczna kontynuacja myśli dotyczącej powstania *peculium*. Podobnie I. Žeber, op.cit., s. 29 i 35 (jego zdaniem fragment ten dotyczy *concessio peculii*) oraz W.W. Buckland, op.cit., s. 197 (który sądzi, że cały fragment D.15,1,4 dotyczy *concessio peculii*). Odmienne – A. Watson, op.cit., s. 98–101 (uważa on, że fragment ten dotyczy powiększania *peculium*, a nie jego uzyskania).

³¹ Pojęcie *concessio peculii* pojawia się w: D.41,3,4,9 (Paulus oraz cytowani w źródle Labeo i Pomponius); D.15,1,16 (Iulianus); D.15,1,4,5 (Pomponius); D.15,1,53 (Paulus); D.15,1,7,1 (Ulpianus), D.15,1,9,4 (Ulpianus), D.41,2,13,8 (Ulpianus). Nie ma w tych źródłach definicji tej instytucji.

³² Por.: Ch.T. Lewis, Ch. Short, op.cit., s.v. *concedo*; J. Sondel, op.cit., s.v. *concessio*, s.v. *concessio peculii*.

lium. *A contrario* więc *concessio peculii* musiało być uzyskaniem *peculium* za wiedzą i zgodą właściciela. Niezbędnym wymogiem dla *concessio peculii* była zatem zgoda właściciela (*permissus domini*). Najprawdopodobniej *concessio peculii* polegało na fizycznym wyodrębnieniu *peculium* przez właściciela, chociaż o tym Pomponius nie wspominał.

Dominus był osobą, która decydowała o przyznaniu *peculium*. Jednakże nabycie (*adquisitio*) majątku bez jego wiedzy (*ignorantia*) skutkowało uzyskaniem *peculium*, jeżeli wyraził on taką wolę. Zgoda była więc elementem koniecznym. Wydaje mi się, że zdanie to jest logicznym ciągiem ukazującym dwie możliwe sytuacje uzyskania *peculium*: pierwszą – z udziałem właściciela, a drugą – bez jego udziału. Skoro w początkowej części zdania wyraźnie pojawia się *concessio peculii*, a więc sytuacja, gdy *dominus* wiedział i sam przyznał *peculium* (*concessio*), a w drugiej części nie wiedział (*ignorantia*) o uzyskaniu danych *res* przez niewolnika, ale jego późniejsze zezwolenie nadawało temu majątkowi status *peculium*. Wnioskuje więc, że Pomponius opisał dwie możliwości uzyskania *peculium* przez niewolnika, a wspólnym wymogiem w obu przypadkach był *permissus domini*. Nie można przecież wykluczyć sytuacji, w której właściciel nie wiedział o tym, że niewolnik uzyskał jakieś rzeczy, które traktował jak *peculium*. Jeżeli niewolnik posługiwałby się nabytym przez siebie majątkiem w taki sposób, jak gdyby to było *peculium* (tzn. jeżeli zarządzałby wyodrębnionym majątkiem), a następnie *dominus*, dowiedziawszy się o tym, uznał istniejący stan i pozwolił niewolnikowi na zatrzymanie *peculium* (*permissus domini*), to nastąpiłoby uzyskanie *post factum* tego *peculium*³³. Wydaje mi się, że taka właśnie sytuacja przedstawiona jest we fragmencie D.15,1,49 pr. Pomponius nie odniósł się bezpośrednio do żadnego z wymogów z definicji *peculium*, ale sądzę, że opinia ta dotyczyła powstania *peculium* i istoty *peculium* przedstawionej w definicji Tubero.

³³ Ireneusz Żeber pisze, że w literaturze pozaprawnej są przykłady niewolników, którzy uzyskują *peculium* w inny sposób niż poprzez *concessio* od swojego właściciela, licząc na to, że będą mogli zatrzymać *peculium* po zatwierdzeniu tego stanu przez pana – por. I. Żeber, op.cit., s. 66. Podobnie A. Kirschenbaum, cytując opinię Micoliera, stwierdza, że niewolnik mógł mieć *peculium* bez zgody pana – por. idem, op.cit., s. 45–47.

W wypowiedziach Pomponiusa (D.15,1,4,2 i D.15,1,49 pr.) można zauważyć dwa różne ujęcia sposobu uzyskania *peculium*. Ponieważ nastąpiła liberalizacja ujęcia *permissus domini* przy uznawaniu danej rzeczy za należącą do *peculium*, to być może nastąpiło złagodzenie także w kwestii przyznania *peculium*.

We wcześniej analizowanej przeze mnie wypowiedzi Pomponius (D.15,1,4 pr.), mówiąc o *constituere peculium*, kładł akcent na wyodrębnienie *peculium* od majątku i rachunków właściciela, ale nie pisał o *permissus domini*. Natomiast w D.15,1,49 pr. nacisk jest położony na sferę woli właściciela. Pojawiają się tu określenia: *ignorante* ('bez wiedzy'), *rescisset* ('dowiedziawszy się'), *passurus erat* ('zezwoiłby'). Odnoszą się one do zakresu wiedzy i woli właściciela. Moim zdaniem, gdy *dominus* dowiadywał się, że niewolnik miał *peculium* i pozwalał na jego zatrzymanie, to w ten sposób przejawiał się *permissus domini*.

4. Wnioski

Nie spotkałam się w literaturze, poza wyjaśnieniami słownikowymi, z analizą *constituere peculium*. Wypowiedzi romanistów analizujące źródła, w których to pojęcie się znajduje, dotyczą na ogół innych elementów rozstrzygnięć prawnych. W literaturze *concessio peculii* rozumiane jest jako przyznanie *peculium* niewolnikowi przez właściciela³⁴. Autorzy zauważają różnicę między zgodą właściciela na udzielenie (uzyskanie) *peculium*, a zgodą na zmiany w przedmiocie *peculium*. Bardziej koncentrują się jednak na formie tej zgody i jej ewolucji niż na określeniu różnicy między tymi pojęciami³⁵. Być może ma na to wpływ treść źródeł, albowiem, jak pisze

³⁴ W.W. Buckland, op.cit., s. 189 i n.; I. Žeber, s. 24 i n.; A. Kirschenbaum, op.cit., s. 39–88; A. Watson, op.cit., s. 98 i n.; J.-J. Aubert, op.cit., s. 65 i n.

³⁵ Ireneusz Žeber akcentuje *permissus domini* jako najważniejszą cechę istnienia *peculium*, *concessio peculii* zaś według niego w źródłach występuje jako termin techniczny (op.cit., s. 24 i n.). I chociaż w większości wypowiedzi autor rozumie *permissus* jako „permission”, czyli zezwolenie (ibidem, s. 26–33), to zdarza się też, że wyjaśnia je jako „concession” lub „grant of

W.W. Buckland³⁶, większość tekstów źródłowych dotyczy powiększenia *peculium* już istniejącego niż przyznania *peculium*, chociaż czasem trudno określić, której sytuacji dotyczy dane źródło. W związku z tym pojawia się pytanie o istotę i zakres *permissus domini* i *concessio peculii* oraz o wzajemne relacje między *constituere peculium*, *concessio peculii* i *permissus domini*.

Permissus domini, który pojawił się w definicji Tubero (D. 15, 1, 5, 4), był zgodą właściciela na to, aby niewolnik miał *peculium*³⁷. Mógł dotyczyć powiększania lub pomniejszania *peculium* i pod tym względem można zaobserwować liberalizację wymogów jego wyrażania. *Permissus* mógł też być zezwoleniem na to, aby niewolnik miał w ogóle *peculium* i w tym wypadku był elementem wymaganym zawsze, bez względu na sposób jego uzyskania.

Constituere peculium było ustanowieniem *peculium* i polegało na wyodrębnieniu części majątku przez właściciela i przekazaniu go niewolnikowi jako *peculium*.

Concessio peculii jest moim zdaniem pojęciem szerszym niż *permissus domini*, gdyż jest wyrażeniem woli właściciela na zewnątrz. Mimo że pojęcia te w literaturze wyjaśniane są podobnie, to jednak nie są tym samym. Myślę, że można podać dwa znaczenia *concessio peculii*. W znaczeniu węższym było to fizyczne przekazanie wyodrębnionego majątku niewolnikowi, będące przejawem *permissus domini*. W tym znaczeniu jest zbliżone do *constituere peculium*. Natomiast w ujęciu szerszym *concessio peculii* to zezwolenie, akceptacja, aby to, co niewolnik już uzyskał i dzierżył jako

peculium”, czyli przyznanie *peculium* (ibidem, s. 25, 29, 31). Inni autorzy podają tylko *concessio peculii*, przy wyjaśnianiu którego postępują się naprzemiennie takimi zwrotami: „grant of *peculium*” (W.W. Buckland, op.cit., s. 196–197; A. Kirschenbaum, op.cit., s. 39–41; A. Watson, op.cit., s. 98 i n.; J.-J. Aubert, op.cit., s. 65 i n.), „permission” (W.W. Buckland, op.cit., s. 189 i n.; A. Kirschenbaum, op.cit., s. 39–41; A. Watson, op.cit., s. 98; J.-J. Aubert, op.cit., s. 65 i n.), „the owner’s assent to the *peculium*” (A. Watson, op.cit., s. 98), „*peculium* was assented by the *dominus*” (W.W. Buckland, op.cit., s. 197), „establishment of *peculium*” (W.W. Buckland, op.cit., s. 197; A. Kirschenbaum, op.cit., s. 39), „general authorisation” (A. Kirschenbaum, op.cit., s.39).

³⁶ W.W. Buckland, op.cit., s. 197.

³⁷ D.41,2,1,5.

peculium, tym majątkiem pozostawało. W obu znaczeniach *concessio peculii* zawiera się więc *permissus domini*. Pojęcia te są według mnie zbliżone, ale nie tożsame, gdyż *permissus domini* nie oznaczało fizycznego przekazania *peculium*, a było jedynie subiektywną reakcją właściciela, a *concessio peculii* zawierało zarówno element subiektywny (wyrażenie woli przez właściciela), jak i obiektywny (przekazanie majątku).

Sądzę, że z materiału źródłowego wynika, iż zasadą było przyznawanie *peculium* przez właściciela (*concessio peculii*), ale prawdopodobnie praktyka wymusiła przeniesienie akcentu z elementu wyodrębnienia majątkowego (*constituere peculium*) na element woli (*permissus domini*).

Summary

The creation of the *peculium* (*permissus domini*, *constituere peculium*, *concessio peculii*) in classical Roman Law

The aim of this paper is to analyse legal terminology connected with the creation of the *peculium*. There are three terms in classical law sources: *permissus domini*, *constituere peculium* and *concessio peculii*. *Permissus domini* was the owner's permission for a slave to hold a *peculium*. I think that *constituere peculium* was the creation of the *peculium* by the master, who separated part of his *patrimonium* and gave it to the slave as his property. *Concessio peculii* had, in my opinion, two meanings. Firstly, it could mean physical separation and the grant of *peculium* to the slave. Secondly, it could mean an assent to have any property acquired and held *peculii nomine*. The most important sources are the definition of the *peculium* created by Tubero (1st century B.C.) and repeated by Celsus and Ulpianus (2nd and 3rd century A.D.) and opinions of Pomponius (2nd century A.D.) all cited in Justinian's Digest (6th century A.D.).

Keywords: *peculium*, *permissus*, Roman Law